

بسمه تعالی

عنوان:

ارایه طراحی نوین لباس ایرانی اسلامی با توجه به بررسی الگوریتم های موتیف درمنسوجات دوران قاجار و صفوی

نویسندگان: ۱_ ایلقار حیدرزادگان ، ۲_ دکتر مهسا محمدیان
۱_ کارشناس طراحی و دوخت از دانشکده فنی و حرفه ای دختران ارومیه
۲_ مدرس دانشکده فنی و حرفه ای دختران ارومیه

چکیده

موتیف یکی از اصطلاحات رایج در هنر و ادب و همچنین علم و فن است. مهم ترین ویژگی آن خاصیت تکرار شونده و برانگیزندگی آن است. در این پروژه تلاش بر این است که علاوه بر معانی و تعاریف موتیف از بررسی الگوریتم های موتیف های استفاده شده در منسوجات صفوی و قاجار برای ایجاد طرح و نقشی نوین در طراحی لباس زنان ایرانی بهره جست تا بتوان آثار تاریخی که به مرور زمان دچار فرسایش شده اند، برای آیندگان حفظ کرد. آنچه که موجب تحقیق و پژوهش در این زمینه شده است، نیاز به تلاش هنرمندان و طراحان این حوزه می باشد چرا که در طی سالیان برندهای مطرح جهانی سعی نموده اند از موتیف های ایرانی در طرح های خود بهره ببرند، در نتیجه به عنوان میراث دار این آثار ارزشمند، وظیفه استفاده مفید از آن ها به عهده ما می باشد. برای اینکه بتوان از نقوش به درستی استفاده کرد، چند نمونه را انتخاب و در جداول گذاشته شده و به بررسی اشتراک و افتراق آنها پرداخته شده است و در نهایت با الهام از آنها لباس اجتماع زنان طراحی شد.

واژگان کلیدی: موتیف، منسوجات، پارچه، لباس زنان، صفوی، قاجار

مقدمه

با فتح هرات توسط شاه اسماعیل سلسله صفویه آغاز شد که با روی کار آمدن صفویان نهضت عظیم عمران و آبادانی در سرتاسر ایران رواج یافت و هنر بسیار مورد توجه قرار گرفت.

سقوط تیموریان و و به قدرت رسیدن صفویان اواخر قرن نهم هجری در تاریخ ایران دوره ای تکان دهنده بود. این دوره درخشان ترین دوره صنعت بافندگی و نساجی به شمار می رود و در رنگ آمیزی نیز موفقیت شایانی کسب کردند و طراحی نقش پارچه به درجه ای رسیده بود که سابقه نداشت. این هنر، میراث دار سنت های گذشته از تیموریان به صفویان می باشد.

منسوجات نفیس صفوی برای تهیه پوشاک حاکمان، اشراف و درباریان به کار می رفت و از مصنوعات ارزشمند صادراتی و از منابع تامین مالی کشور محسوب می شد؛ هم چنین، به عنوان هدیه به بزرگان و به عنوان خلعت به فرمانروایان اروپایی اهداء می شد. اعطای خلعت - که نقش مهمی در ساختار اجتماعی و سیاسی ایران داشت خود عامل محرکه ای در تولید پارچه های نفیس به شمار می آید. (تامپسون، ۱۳۸۴، ۱۰۰)

لذا، حاکمان صفوی برای رفع نیازهای حکومتی همواره، نیازمند پارچه های نفیس و نیز پارچه بافان هنرمند بودند. به همین دلیل، پارچه بافی به عنوان هنری کاربردی در دربار صفوی از منزلتی عالی و پارچه بافان نیز از جایگاه ارزشمندی برخوردار بودند. نمونه هایی از بافته های این دوره در موزه های جهان و مجموعه های خصوصی از قبیل موزه متروپولیتن، هنرهای زیبای بوستون، ویکتوریا و آلبرت و لیون یافت. (توسلی، ۱۳۸۷، ۸۸)

پس از آن در سده دوازدهم خاندان قاجار جایگزین کریمخان زند شد در سال ۱۲۱۰ ق. ۱۷۹۵ م. تاج گذاری کرد و تهران را به عنوان پایتخت برگزید.

دوره سلطنت او با انقلاب کبیر فرانسه هم زمان بود و شاه برای جلوگیری از بروز اغتشاش در کشور، به اوضاع داخلی توجه ویژه ای نمود (غیبی، ۱۳۸۹، ۶۰۹). آقا محمدخان ارتباط محدودی با دولت های اروپایی داشت اما در زمان پادشاهان دیگر این سلسله، مناسبات خارجی فزونی گردید و منجر به ایجاد روابط سیاسی و تجاری گسترده تری با کشور هایی همچون انگلیس و روسیه گردید. (آوری، ۱۳۷۳، ۶) دوره قاجار شروع وابستگی اقتصادی ایران به دولت های قدرتمند است که این وابستگی با واردات انواع محصولات خارجی به ابران شدیدتر شد. در زمان پادشاهان این سلسله، دخالت اروپاییان در امور داخلی کشور به تدریج

گسترش یافت و صنایع ایران پیشرفت قابل توجهی نکرد؛ بنابراین دوره قاجار بدترین دوره در تمام تاریخ برای صنعت بافندگی بود. به دلیل سیل پارچه های خارجی که به ایران روانه شد و از سوی دیگر ضعف حکومت و عدم علاقه شاهان به توسعه صنایع موجب شد هیچ فعالیتی در این حوزه صورت نگیرد.

در سال های اخیر توجه برندهای مطرح دنیا به موتیف های ایرانی نشان می دهد که توجه هنرمندان و فعالان حوزه مد و هنر را می طلبد.

دوران درخشندگی و شکوفایی نساجی ایران با دوره صفوی شروع شد و در همان دوره به اوج خود رسید. حمایت بیدریغ پادشاهان، روش های جدید و اصول فنی، کارگاهها و مراکز بافندگی، توسعه بازرگانی و ... باعث شد تا صنعت بافندگی در این دوره یکی از درخشان ترین دوره ها در این زمینه شود به طوری که صنعت پارچه بافی صفوی را عصر طلایی این هنر معرفی کردند؛ و عصر قاجاریه هم زمان با اوج دوران رنسانس اروپا بود و قفقاز و عثمانی به دلیل ارتباط مکرر با روسیه و اروپا بسیاری از علوم و صنایع مدرن غربی را به کار گرفته و ظاهری اروپایی کسب کرده بودند رفت و آمد تجار و سفرای اروپایی و سکونت آنها در مناطق مختلفی چون استانبول طرابوزان، سامسون، تکورداغی و غیره به گسترش اداب و رسوم غربی در میان مردم انجامیده بود. دوره قاجار صنعت نساجی ایران وارد مرحله افول خود شده و به مرور در مقابل منسوجات وارداتی از میان رفت.

طرح های استفاده شده در منسوجات صفوی و قاجار شامل نقوش بسیار اصیل ایرانی همچون نقوش گیاهی، انسانی، هندسی و اشیا می باشد که بی شک در تاریخ هنر جهان و اسلام بی تاثیر نبوده است. چرا که با توجه به اصالت و ریشه نقوش ایرانی مخصوصا در اوج شکوفایی خود که منجر به تولیدات و گسترش صنعت منسوجات

در دوره تاریخی قاجار و صفوی شده است. پس گمان می رود با تطبیق طرح ها و موتیف های استفاده شده در قاجار بتوان سبکی نو از منسوجات را برای صنعت نساجی بدست آورد.

از اهداف اصلی این پروژه بررسی اشتراک ها و افتراق های موجود در موتیف های منسوجات این دو دوره بوده که با شناخت آنها میتوان با ایده نوین از این هنر ایرانی دست یافت تا بتوان در پارچه سازی و طراحی لباس های بانوان مورد استفاده قرار بگیرد.

تشکیل دولت صفوی

تشکیل دولت صفوی در اوایل قرن دهم هجری قمری (ابتدای قرن شانزدهم میلادی) یکی از رویدادهای مهم ایران محسوب می شود. پیدایش این دولت که باید آن را سرآغاز عصر تازه ای در حیات سیاسی و مذهبی ایران دانست موجب شد استقلال ایران بر اساس مذهب رسمی تشیع و یک سازمان اداری بالنسبه متمرکز، تأمین شود. گذشته از آن تاسیس و استقرار این دولت زمینه ای را فراهم ساخت تا خلاقیت های فرهنگی، هنری معماری، تداوم و امکان تجلی و رشد یابد و نمونه های بدیعی از این امور (به

ویژه در زمینه هنر و معماری (پدید آید. با آغاز روابط سیاسی با دولت های اروپایی و سرزمین های همجوار، بازرگانی توسعه یافت. لازم به ذکر است که این امر موجب تحول در اقتصاد داخلی شد و این تحول در تولید و فروش ابریشم و ایجاد مراکز بزرگ بافندگی بسیار موثر افتاد. (یدالله شکری، ۱۳۵۱)

تعریف منسوجات

در ابتدا به مواد بافته شده از نخ تافته طبیعی اطلاق می شد. ولی اکنون برای پارچه های با بافت ماشینی، و اسپان باند، که در آن شبکه ای از الیاف تحت حرارت کنترل شده درهم آمیخته و یک دست می شود، نیز به کار می رود. نسوج طبیعی. این نسوج، از الیاف طبیعی مشتمل بر کتان، پنبه، ابریشم، و پشم، از جمله آنقوره (مرغوز)، پشم لاما و بسیاری دیگر، ساخته می شود. گاه برای دستیابی به کیفیتی خاص، همچون مقاومت در برابر آتش یا آب، و ضد لک ساختن، الیاف مصنوعی را با این نسوج می آمیزند، یا مواد شیمیایی گوناگونی را به آن می افزایند.

منسوجات در دوران صفوی

دوران درخشندگی و شکوفایی نساجی ایران با دوره صفوی شروع شد و در همان دوره به اوج خود رسید. حمایت بیدریغ پادشاهان، روش های جدید و اصول فنی، کارگاهها و مراکز بافندگی، توسعه بازرگانی و ... باعث شد تا صنعت بافندگی در این دوره یکی از درخشان ترین دوره ها در این زمینه شود به طوری که صنعت پارچه بافی صفوی را عصر طلایی این هنر معرفی کردند. منسوجات دوره صفوی از جمله هنرهای شاخص این عصر به شمار میرود که در کمال ظرافت و زیبایی اجرا شده و به اوج درخشش خود در این دوران رسیده است. استفاده ماهرانه از بافت های پیچیده و ترکیب رنگ های درخشان در طرح های رنگارنگ، از غنا و تنوع منحصر به فردی برخوردار بود. (سیوری ۱۳۷۴)

علاوه بر تحول در پاره ای از جنبه های تکنیکی و سبکی، نقوش متنوع و متعددی در این منسوجات به کار رفته که از جمله ویژگی های بصری آن به شمار میرود. حمایت سلاطین صفوی از این صنعت و احداث کارگاه های بافندگی شاهی در پایتخت و توسعه بازرگانی به ویژه در زمینه بافته های گوناگون، هنر بافندگی را در دوران صفویه به اوج رساند. (توسلی ۱۳۸۷).

شاه اسماعیل اول از نخستین شاهان صفوی است که از صنعت نساجی حمایت کرد، پرورش کرم ابریشم را توسعه داد و کارگاه های پارچه بافی و رنگرزی را تأسیس کرد. این منسوجات برای مصارف داخلی و خارجی، منبع درآمد مستمر و مهمی در

گیلان، مازندران و آذربایجان و مرکز ایران بود. شاه اسماعیل هنرمندان را به تولید انواع پارچه های ابریشمی و نخی تشویق م
یکرد و به ساخت مراکز صنعتی و توسعه تجارت با ترکیه، هندوستان و چین همت گمارد. (ناغانی، هکردی، ۱۳۹۷)

سلطنت شاه طهماسب نیز توجه ویژه ای به هنر زر بیافی شد و گویا در قزوین، مکتب هنری خاصی در امر بافندگی شکل
گرفت. در این دوره، کارگاه های سلطنتی تأسیس شد که در نتیجه فعالیت آن ها ابریشمینه های ممتاز برج مانده است. از آن
زمان، کاشان مقام مهم ترین مرکز پارچه بافی را به دست آورد و زری و اطلس و مخمل، همراه با قالی های ابریشمی از این
منطقه به دیگر نقاط صادر شد. (ناغانی، هکردی، ۱۳۹۷)

با روی کار آمدن شاه عباس اول، علاوه بر دستاوردهای نظامی و سیاسی، هنرهای زیبا و هنرهای صناعی نیز به شکوفایی
چشمگیری دست یافتند و اقتصاد ایران نیز شکوفا شد و به تحرک و پویایی رسید، وی برای گسترش و رشد هرچه بیشتر
تجارت، تعدادی از مؤسسات سلطنتی را با عنوان بیوتات راه اندازی کرد که برخی از آنها، ابریشم، قالی و منسوجات تولید
میکردند شاه عباس به خوبی دریافته بود که تجارت هیچ کالایی به اندازه ابریشم برای ایران سودآور نیست. سیاست اقتصادی او
دوره کاهش واردات و افزایش صادرات بود. در این دوره، مردم بیش از هر زمان دیگری به تولید ابریشم مشغول بودند؛ زیرا از یک
سو ابریشم مهم ترین کالای صادراتی ایران محسوب می شد و از سوی دیگر اقبال زیادی به مصرف پارچ ههای قیمتی وجود
داشت. صنعت نساجی در دوره شاه عباس از مرز خودکفایی گذر کرد و ایران در حد یکی از بزرگ ترین صادرکنندگان شهرت
یافت در این زمان که به عصر پارچه بافی نیز شهرت یافته، انواع پارچه های ابریشمی، زری، مخمل، ترمه، قلمکارسازی و دوخت
هدوزی بر روی پارچه ها در کارگاه های مختلف تولید می شد در زمان شاه عباس دوم نیز، ابریشم مباحی به اوج کمال خود
رسید. شاه سلطنا نحسین، آخرین پادشاه از سلسله صفوی، به مدت سی سال حکومت کرد. این پادشاه زندگی پرتجمل را به
اندازه ای دوست داشت که خود را در آن مغروق ساخت و از جانبی هم صنایع پارچ هبافی را در یزد، کاشان و اصفهان رونق
بیشتر بخشید. رسم جامه خانه وی این بود که با گذر هر هفت سال، مجموعه جامه های شاهی را بسوزانند تا جامه های تازه به
جای آن ها نشینند، لیکن تارهای طلای پارچه های زربفت جمع آوری م یگردید تا دوباره به کار رود که نشانگر شرایط زمان بود.
(فریه ۱۳۷۴).

منسوجات خاص دوره صفوی شامل پارچه های جناغی باف، اطلس، لباس زری قلمکار، بافت چند تاروپودی و مخمل است .
بافندگان پارچه در این دوره در بافت ابریشم های گلدار، طرح های ظریف و رنگارنگ را وارد کردند و به بافت های چند تاروپودی
یا جناغی، زمینه های طلایی براق دادند و پارچه مخمل تولید کردند. (فریه ۱۳۷۴).

طرح و نقش در پارچه های دوران صفوی

تنوع و گوناگونی نقوش پارچه های زربفت صفویه را میتوان برگرفته از سه مکتب هنری دانست:

مکتب تبریز:

اساس و خاستگاه این مکتب شیوه بهزاد و مکتب هرات است و بسیاری از هنرمندان نقاش این شیوه، طراح فرش و پارچه نیز بودند. اکثر پارچه هایی که شیوه تزیین آن ها تابع این مکتب است، در شهرهای یزد و کاشان بافته می شدند و بهترین پارچه های زربفت با نقوش تصویری انسان در مجالس بزم، رزم، شکار و به خصوص صحنه های زندان و زندانیان که از موضوع های مورد توجه این مکتب بود، در کارگاه های این مراکز بافته میشدند و به این ترتیب پارچه های این شیوه با عناوین مکاتب پارچه بافی تبریز، یزد و تبریز و کاشان طبقه بندی شده اند. (ابراهیم ناغانی، جعفری هکردی، ۱۳۹۷).

استفاده از درختان باریک، مثل بید و سرو، کاربرد برگ های کنگره ای و زمینه پر گل و گیاه مختلف و گرایش به واقع نمایی، از ویژگی های بارز مکتب تبریز است که در پارچه های این دوره، ظهور یافته است. در این شیوه، ترکی ببدی بته جقه ای در طراحی سروهای کوهی دیده میشود. (ابراهیم ناغانی، جعفری هکردی، ۱۳۹۷).

مکتب یزد:

این سبک در امتداد سبک تبریز رشد و پرورش یافت. غیاث الدین نقشبند، عبدالله و حسین از هنرمندان شاخص این سبک هستند. یزد مرکز تولید پارچه های ساتن مصوری بود که به وسیله نقاشان مکتب تبریز طراحی می شدند. در دوره شاه عباس اول، رهبری این سبک به عهده غیاث الدین معروف به غیاث نقشبند بود. در نمونه های این سبک شاهد را ههایی هستیم که هر یک به قسمت های مستطیل شکل تقسیم شد هاند. البته پارچه هایی با نقوش گل و گیاه صرف نیز در این دسته بندی قرار م یگیرند؛ ولی نوع طراحی گل ها به شیوه ای است که در رده نقاشی گل و مرغ قرار م یگیرد. در این نوع پارچه ها، طرح گل ها، پرندگان، حیوانات و حشرات به صورت پراکنده در سطح به همراه اسلیمی ها یا بدون آن ها تصویر شده اند. (حسین زاده قشلاقی ۱۳۹۵)

ویژگی این سبک استفاده از طرح های کوچکی بود که در یک طرح کلی با یکدیگر هماهنگی داشتند. غیاث با این که اهل یزد بود و کارگاه های زری بافی یزد را اداره می کرد، بنا به درخواست شاه عباس اول مدتی مسئولیت کارگاه های شاهی زر یبافی را در اصفهان عهده دار شد. معروفیت کار غیاث در نقوش ظریفی بود که یک طرح محراب را احاطه میکردند؛ ولی زمانی که در اصفهان بود تقریباً به شیوه مکتب اصفهان زری بافی میکرد. (حسین زاده قشلاقی ۱۳۹۵)

مکتب اصفهان:

مکتب دیگری که در امر پارچه بافی رایج شد، شیوه رضا عباسی، نقاش مشهور این دوره بود که در واقع همان مکتب اصفهان است که وی و شاگردانش آن را ابداع کردند و به اوج رساندند. در امر زری بافی نیز این شیوه بسیار رونق یافت و ویژگی آن استفاده از طرحها و نقوش بزرگ و عمدتاً با موضوع نقش انسان و طبیعت بود که در نقش کردن آن بیشتر شیوه های ایرانی مدنظر بود. (ناغانی، هکردی، ۱۳۹۷)

در این شیوه طراحی، چهره انسان بیشتر حالت ایرانی یافت و از حالت مغولی دوره تیموری، خارج شد. شیوه رضاعباسی، در نشان دادن اشخاص در حالت فروتنی، تأثیر زیادی در نقوش آن دوره داشت. در این شیوه، تصاویر بزرگی طراحی می شد و نقوش فرعی، برای پرکردن فضاهای خالی به کار می رفت. کاربرد رنگ های ملایم در تصاویر طبیعی، هماهنگی بسیاری داشت. در آثار او توجه به فردگرایی و نقش مایه های انسانی دیده می شود. (حسین زاده قشلاقی ۱۳۹۵)

طرحهای استفاده شده در پارچه های دوره صفوی

در یک طبقه بندی کلی میتوان نقوش و طرحهای استفاده شده در منسوجات دوره صفوی را به شش گروه عمده تقسیم بندی نمود.

الف) نقوش گیاهی

منسوجات صفوی متشکل از اسلیمی ها و ختایی ها، بته جقه، گلپای مختلف از جمله شاه عباسی و برگهای گوناگون است. نقوش گیاهی طبیعت گرا نیز شامل: انواع گلپای لاله، سرخ، نسترن و نیلوفر بود که بر روی پارچه ها تجسم یافت. (نامجو و فروزانی ۱۳۹۲)

ب) انسانی

در تصویرسازی انسانی منسوجات و قماش های صفوی، ما شاهد حضور انسان در همه عرصه ها هستیم. انسانی که در رزم است، به بزم و باده گساری میپردازد، دست در گردن محبوب دارد و یا این که در هیئت یکی از مقدسین مسیحی یا اسلامی ظاهر میشود. هنرمندان این دوره تلاش داشتند همه چهره ها و دلبستگیهای انسانی را در حالات و پیشه های مختلف به نقش درآورند. (نامجو و فروزانی ۱۳۹۲)

ج) نقوش هندسی

شامل گره ها که غالباً با خطوط منحنی یا تلفیق منحنی و شکسته، ترسیم شده است خطوط مورب و موازی که نقش محرمات را پدید می آورد و یا نقش ستاره هشت تپر و چلیپا و ... از دیگر نقوش هندسی به شمار میرود. (نامجو و فروزانی، ۱۳۹۲)

د) نقوش جانوری

نقوش جانوری مشتمل بر حیوانات خیالی چون سیمرغ و اژدها و ققنوس، حیوانات ترکیبی مثل شیر بالدار و گونه های متفاوت حیوانات واقعی همچون پرندگان هستند. (نامجو و فروزانی، ۱۳۹۲)

ه) نقوش اشیا

نقش اشیا عمدتاً در ارتباط با انسان و صحنه های مختلف زندگی به تصویر درآمده است. به عنوان مثال، تصویر شکارگران پیاده و سوار با تیر و کمان و خنجر با شیران و پلنگان خشمگین که در پیکارند، موضوع بسیار کهنی است که کاملاً رنگ ساسانی دارد و در تولیدات این دوره به چشم میخورد. (نامجو و فروزانی، ۱۳۹۲)

خ) کتیبه ها

تزیین پارچه های زری و ابریشمی با خط نسخ و نستعلیق از رو شهابی است که در دوران صفویه متداول شده است که برای روپوش قبور و یا پرده هایی که در مقبره ها یا اماکن مقدس مورد استفاده قرار میگرفت بافته میشدند، علاوه بر آن پارچه هایی با تار و پودی از طلا برای لباس زنان، پرده و یا پوشش دیوارهای کاخها و منازل بزرگان به کار می رفت. (نامجو و فروزانی، ۱۳۹۲)

نقوش و موتیف در منسوجات دوران صفوی

نقش ترنج

ترنج از نقش های کهن اسلامی و ایرانی است. ترنج معمولاً لوزی یا بادامی شکل، گاه چهارگوش، بیضی، گرد همچون خورشید یا ستاره یا گل های چندپر است. این نقش غالباً در وسط زمینه قرار میگرفته و داخل آن با گل، برگ، طرح های اسلیمی یا تصاویری از حیوان و انسان پر میشده است. ترنج (واترنگ) نام میوه ای از دسته مرکبات به شکل بیضی با کشیدگی در دو طرف آن و همچنین به معنی چین و شکنج است.

ترنج عموماً در مرکز طرح قرار میگیرد و اندازه آن بسته به کاربرد و نحوه استفاده متغیر است. استفاده از آن حاوی مفاهیم متعددی در خصوص باورها و اعتقادات هنرمندان در ادوار مختلف است که با ورود نفرهای گوناگون در هر دوره رشد و پویایی خاصی داشته است؛ بنابراین نقش ترنج با توجه به فراگیری آن در اکثر آثار هنری در سرتاسر ایران از سرچشمه غنی و بس فراگیر در طول تاریخ منشأ میگیرد ترنج در دامه اعتقادات اسطوره ای و نمادین گلستان و بهشت شکل گرفته؛ اما تکامل آن به شکل امروزی در اصل، انعکاس ذهنیت، اندیشه آرزوی هنرمند مسلمان ایرانی در تجلی باغ بهشت و فضایی روحانی است.

ایرانیان از زمان باستان میوه ترنج را می شناخته اند و نقش آن را میکشیده اند. در حجاریها و فلزکاری ها، نقش ترنج بر روی لباس برخی از پادشاهان ایرانی پیش از اسلام وجود داشته، اما ظاهراً ترسیم این نقش در دوره اسلامی رایج شده است.

منسوجات قاجاری

اگر چه در دوره قاجار ساخت سفال تا اندازه ای محدود گردید، اما ساخت منسوجات از رشد و تنوع قابل ملاحظه ای برخوردار شد. منسوجات در این دوره اصولاً کاربرد هایی خانگی داشت که از جمله می توان به فرش انداز، پشتی، مخده، رولحافی، رو میزی، و لباس، به خصوص شلوار های گشادی که در زمان های همچون لباس باله تبدیل شد، اشاره کرد.

به طور کلی منسوجات این دوره را می توان بر اساس تکنیک و روش تولید طبقه بندی کرد. سنت پیشرفته بافت ابریشم با استفاده از نقوش گیاهی متأثر از دوران صفوی ادامه پیدا کرد، لیکن با این تفاوت که سطح بافته ها با نقوش بسیار پوشانده می شد. (ک، ماه هنر: ۱۳۷۸). از دیگر منسوجاتی که در این دوره به میزان زیادی تولید می شد قلمکار بود، به خصوص قلمکار اصفهان، نقوش با استفاده از قالب های چوب گلایی روی پارچه زده می شد. و تنوعی از نقوش میخک، نیلوفر، شقایق، درختان سرو و حیواناتی چون طاووس و ببر و همچنین نوار ها و حاشیه های گیاهی به کار گرفته می شد. این تکرنگ ها در کنار یکدیگر غنایی از طرح های آبی نیلی، فسرخ تیره و زرد ایجاد می کرد.

در منسوجات گلدوزی شده تنوع بسیار زیادی دیده می شد که ترکیبی از سوزن دوزی های محلی و یا تولیدات هنرمندان حرفه ای بود. اطلس ها و ابریشم های گلدوزی شده با الیاف طلا و نقره قلاب دوزی شده جهت تولید روی انداز های فاخر و رو میزی استفاده می شد. از دیگر تولیدات گلدوزی شده مربوط به قرن نوزدهم، می توان به بافته های پشمی رشت اشاره کرد که ترکیبی از گیاه، پرنده و گاهی نقوش انسانی و قطعات دوخته شده به یکدیگر با جزئیات گلدوزی ابریشم می باشد. (ک، ماه و هنر: ۱۳۷۸، ۸۹)

انواع پارچه های مورد استفاده در دوره قاجار

قلمکار: پارچه های قلمکار در این دوره بیشتر برای پرده، سفره و رویه لحاف و لباس به کار می رود و تقریباً نقش های آن مشخص و ثابت است. (تاجبخش، ۱۰۶: ۱۳۸۲)

ابریشم: از دوره قاجار تعدادی پارچه ابریشم با اسامی مختلف موجود است که این اسامی نوع و مرغوبیت الیاف ابریشم و نوع تابیدن الیاف و بیش از همه بر اساس فن و تکنیک بافت، طبقه بندی و نام گذاری شده اند. (روح فر، ۱۰: ۱۳۹۱) مهم ترین مراکز تولید و پرورش ابریشم گیلان، مازندران، خراسان، آذربایجان، یزد و کاشان بودند. در گیلان و مازندران تقریباً در همه خانه ها

ابریشم تولید می شد. ابریشم خام ایران سه درجه داشت: درجه اول را که بهترین نوع بود "ابریشم" درجه دوم "کرک" و درجه سوم "گارس" می نامیدند. (لمبتون، ۱۵۵: ۱۳۷۵) در مورد محبوبیت پارچه های ابریشمیدر زمان فتحعلی شاه چنین آمده است که: "پارچه ابریشمی ممتاز منحصر به ایران بود و از این راه هر ساله مبلغی گزاف عاید مملکت می شد. ابریشم در دوره قاجار بیشترین صدمه را دید زیرا به جای صدور بافته های ابریشمی، ابریشم خام صادر می شد و در عوض منسوجات ابریشمی از خارج وارد می گردید. (طالب پور، ۸۱: ۱۳۹۰)

مخمل: بافت مخمل در دوره قاجار از تنوع ویژه ای برخوردار شد که عبارت بودند از: بافتی به نام مخمل گل برجسته و مخمل موج دار. (روح فر، ۲۹: ۱۳۹۱-۳۰) مخمل های ابریشمی ممتازی نیز در شهر کاشان تولید می شدند که به نام "حسین قلی خانی" معروف بودند. (پولاک، ۱۶۹: ۱۳۶۸)

ترمه: در دوره قاجار انواع پارچه های ترمه پشمی تولید می شد که نقوش آن ها بیشتر شبیه به نقوش پارچه های دوره صفویه بود. وجود این پارچه ها ثابت می کند که آن ها را از روی پارچه های اوایل دوره صفوی بافته اند. ترمه را برای کاربرد های مختلفی می بافتند، مانند: چارقد، رویه لحاف، سفره، پرده، جانماز و شال کمری. (طالب پور، ۸۰: ۱۳۹۰) شال: از بین پارچه هایی که برای لباس به کار می آید ایرانی ها شال را از همه بهتر می شمارند، این پارچه حتی در معاملات پول نقد در جریان لست. بهترین نوع پارچه شال توسط کاروان ها از کشمیر وارد می شود؛ اما جنس های با کیفیت پایین تر از کرمان و مشهد می بافند. شال نه تنها در لباس مردان و زنان بلکه در عمامه و شال کمر، برای نگا داشتن لباس، در حاشیه دوزی، برای پوشش فرش ها در اتاق های مجلل حرمسرا، پرده و غیره نیز مصرف دارد (پولاک، ۱۱۱: ۱۳۶۸)

پنبه ای: تعدادی پارچه پنبه ای از دوره قاجار باقی مانده که تحت عنوان کلی پارچه های کتانی، متقال، کرباس نام گذاری شده اند. این پارچه ها که شیوه بافت آن ها با یکدیگر متفاوت است عمدتاً جهت نقاشی روی پارچه و یا دوخته دوزی به کار رفته اند. (روح فر، ۱۵: ۱۳۹۱)

زری: بافت پارچه زری تا زمان ناصرالدین شاه در ایران معمول بود و پس از آن به علت ورود پارچه های ابریشمی از کشور های خارج این صنعت کم کم کتروک گردید. (تاجبخش ۱۳۸۲: ۱۰۵) تا اینکه پس از تشکیل مدرسه «صنایع مستظرفه» هنرمندان این فن از گوشه و کنار، به ویژه کاشان فرا خوانده شدند و با ممارست به بافتن زری پرداختند. اصفهان، ابیان، یزد و کاشان در گذشته همواره از مراکز عمده زری بافی در ایران و محل تجمع هنرمندان، طراحان، و استادان این رشته از «هنر و صنعت» کشورمان

بوده است و از مراکز فوق همواره بهترین و ارزنده ترین پارچه های زری تولید و به دیگر نقاط جهان صادر می شده است و از میان یزد یکی از شهر هایی بود که تولید زری آن بسیار ممتاز بوده است. (عناوین، ۲۳۱-۱۳۸۶:۲۳۰)

نقوش اصیل قاجاری

نقوش انتزاعی

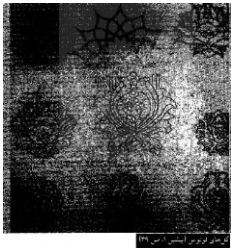

هر آنچه که در یک اثر قابل رویت است و بر درک و فهم ما از آن تاثیر می گذارد را فرم می نامیم. در مورد ریشه های تصویری هنر اسلامی باید گفت برای شکل گیری نقوش انتزاعی در این هنر، غیر اندیشه های انتزاعی در مورد حیات و آفرینش آشنا می سازد، عوامل مربوط به ذهنیت سامی نیز سهیم بوده است. بسیاری از تصاویر گیاهان و جانوران موهوم و نقوش تزئینی مربوط به همین ذهنیت است. هنر انتزاعی با فاصله گرفتن از جهان واقع، از برون به درون، از ظاهر به باطن، از جسم به روح و در واقع از عینیت به حقیقت می رسد؛ و این هنر انسان را به شهود و درک باطنی دعوت می کند.

نقوش ایرانی در دوره قاجار

در دوره قاجار نیز همانند دوره های تاریخی قبل، نقوش کاربرد اختصاصی ندارند و در تمامی زمینه های هنری به صورت گسترده استفاده می شوند، در کاشی های الوان بنا ها همان نقش هایی را شاهد هستیم که در تزئینات گچبری، قواره بری، نقاشی دیواری، منسوجات و غیره بسیاری از نقوش منبع الهام آن ها مشخص هستند، مانند برگ های بلم روی درخت بید، گل نیلوفر که به نام لوتوس معروف است. انواع گل ها مانند: شقایق، شقایق همراه با برگ مو که خود انواع متنوع دیگر تبدیل شده و حتی گلی دیگر را تداعی می کند. شکوفه های عربسک که نمایی است از گل زنبق، گل نیلوفر یا لوتوس همان گلی است که مرداب ها و استخر ها می روید. گلی است سفید، گاه سرخ و آبی که با بوی خوش و ملایم از قدیمی ترین و مناسب ترین نقش هاست که منبع الهامی برای هنرمندان مصر، ایران و هند و چین در طول هزاران سال بوده است. گل لوتوس در نقش و نگاره ها دگرگونی بسیار یافت و در انواع مختلف تجسم یافته است. در ادواری از تاریخ سمبل جاودانگی و خوشبختی بوده است. در طرح هایی که در دوره هخامنشیان به جای مانده به شکل آبستره در ابنیه و منسوجات دیده می شود. (محمود روناسی، ۶۸-۳۷۱۳۶۷). نقوش ایرانی که در طی مسیر و ادامه حرکت خود در گذشت از زمانی بس طولانی دچار تغییر و تحول شده اند، با وجود تحول و دگرگونی، ویژگی های اصیل خود را حفظ کرده اند، گل لوتوس نمونه ای است از این نقوش که قدمت آن به هزاره اول قبل از میلاد می رسد و در دوران

قاجار نیز به طور گسترده مورد استفاده قرار می گیرد. بنابراین می توان نتیجه گرفت که نقوش در دوره قاجار چکیده و بازمانده تمامی نقش هایی است که در ادوار مختلف تاریخ کهن ایران، در تمامی جنبه های زندگی ایرانی به چشم می خورد. اینجا تصویر گل های لوتوس در دوره قاجار است، با توجه به این تصویر می توان شباهت نقشی که در دوره صفویه به صورت گسترده رواج پیدا کرد و به نام گل شاه عباسی معروف شد و همچنین در تزئینات معماری، قالی بافی و منسوجات دوره قاجار نیز به چشم می خورد را دریافت. (فصلنامه هنر- ۷۸-۱۴۶)

جداول تطبیقی

قاجار	صفوی
	
ویژگی شاخص: برگهای خمیده ختایی	ویژگی شاخص: برگهای ختایی و هندسی ختایی گل شاه عباسی
نقش ترنج صفوی طرح لوتوس قاجاری	نقش یا طرح مورد استفاده
در هر دو طرح مورد نظر ، اطراف نقش وسط تصویر با برگهای ختایی پوشانده شده است .	موارد تطبیق

قاجار	صفوی
	
ویژگی شاخص: بته جقه نوک برگشته گل و برگ های ختایی در پس زمینه	ویژگی شاخص: گل پروانه ای قاب دالبری ترکیب شاه عباسی و پروانه ای
ترنج صفوی ترمه قاجاری	نقش یا طرح مورد استفاده
نقوش صفوی دارای سر برگ های نرم همچون دالبر ، اما نقوش قاجار سربرگ های تیز دارد.	موارد تطبیق

مقایسه تطبیقی موتیف های دوره صفوی و قاجار (بررسی افتراق)

مقایسه تطبیقی موتیف های دوره صفوی و قاجار (بررسی اشتراک)

نتیجه گیری

موتیف یکی از اصطلاحات رایج در هنر و ادب و همچنین علم و فن است . مهم ترین ویژگی آن خصلت تکرار شونده و برانگیزندگی آن است که علاوه بر معانی و تعریف های موتیف از موتیف های استفاده شده در منسوجات صفوی و قاجار برای ایجاد طرح و نقشی نوین در طراحی لباس زنان ایرانی بهره جست تا بتوان آثار تاریخی که به مرور زمان به فراموشی سپرده شده اند ، برای آیندگان حفظ کرد . آنچه که بیانگر اهمیت این تحقیق و پژوهش است ، این واقعیت است که صنعت مد و لباس جز صنایع پر درآمدی باشد که متأسفانه در ایران با آن تمام و کمال پرداخته نشده است . با در نظر گرفتن اینکه آثار هنری ارزشمند این سرزمین از دیرباز مورد توجه جهانیان بوده ، پس می توان از آنها برای ایجاد نقشی نوین در طراحی و دوخت لباس اجتماع زنان استفاده نمود . آنچه که در این تحقیق به آن پرداخته شد ، منسوجات دو دوره صفوی و قاجار می باشد که اشتراک و افتراق آنها در در جداولی مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته است . نتایج بدست آمده در پایان پژوهش نشان می دهد میتوان ضمن استفاده از نقوش ایرانی پوشاک بازار محور و متناسب با سلیقه جامعه و همچنین در راستای فرهنگ ایرانی طراحی کرده که می توان به تولید انبوه رساند و موجب ترقی و پیشرفت صنعت پوشاک این مرز و بوم شد.

طرح های پیشنهادی





منبع و ماخذ

۱. ایران در عصر صفوی - اندرو جی نیومن - مترجم: بهزاد کریمی
۲. ایران در عصر صفوی - راجر سیوری - ترجمه کامبیز عزیزی - نشر مرکز
۳. تاریخ ایران ، دوره صفویان ترجمه ، دکتر یعقوب آژند
۴. تاریخ تحولات سیاسی اجتماعی اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره صفویه ، کریم نجفی برزگر
۵. تهران در پویه تاریخ - مقاله - غلامرضا ورهان ۱۳۶۸
۶. دانشنامه آزاد شیعه (<https://fa.wikishia.net>)
۷. رضا توسلی ۱۳۸۷ - بررسی تطبیقی نقوش منسوجات صفوی
۸. زندگی نامه شاه عباس اول - جلد اول - نصرالله فلسفی - انتشارات دانشگاه تهران
۹. سیوری ۱۳۷۴ - ایران عصر صفوی مترجم: کامبیز عزیزی
۱۰. شاه سلطان حسین (از محمود افغان تا سقوط صفوی - کریم سخنور
۱۱. عالم ارای صفوییدالله شگری-۱۳۵۱
۱۲. فریه ۱۳۷۴ - هنرهای ایران - مترجم: پرویز مرزبان - انتشارات فرزانه

۱۳. قصص الخاقانی ، جلد اول - ولیقلی بیگ شاملو
۱۴. کتاب رستم التواریخ - محمد هاشم رستم الحکما
۱۵. کتاب شاه تهماسب اول - منوچهر یارسادوست - (۱۳۸۱)
۱۶. مطالعه طرح و الگوی پارچه های زربفت دوره صفوی - ابراهیم ناغانی، جعفری هکردی، ۱۳۹۷
۱۷. مقاله تعامل دین و دولت در زمان شاه صفی - محمود مهمان نواز
۱۸. نساجی در عصر قاجار، فریده طالب پور ۱۳۹۰